

DE INTERNATIONELLA KONJUNKTURUTSIKTERNA OCH DEN EKONOMISKA POLITIKEN

FÖREDRAG I NATIONALÖKONOMISK FORENING DEN 9. OKTOBER 1945

Av ERIK LUNDBERG

FORMULERINGEN av titeln på mitt föredrag kan synas mycket pretentiös. Man kan tycka, att själva titeln ställer »orimliga krav på verkligheten«. Kan vi verkligen i dag tala om konjunkturer och framför allt om internationella konjunkturer? De politiska osäkerhetsfaktorerna dominera ju för närvarande scenen, åtminstone i Europa. Det är ju självklart, att ett bestående politiskt spänningstillstånd måste ge upphov till helt andra betingelser för den ekonomiska utvecklingen än de, som skulle uppstå, om en utjämning av motsättningarna komme till stånd. De politiska osäkerhetsfaktorerna kan vi tyvärr inte underkasta en ekonomisk analys och bygga in i en konjunkturbedömning — dagens politiska motsättningar bero ju på ömsesidig misstro, nationella ambitioner och djupgående olikheter i uppfattningen om hur ett samhälle skall vara ordnat.

Ekonomen tvingas härmed till en av sina vanligaste tankeoperationer — abstraktionen. Han måste bortse från möjliga, för honom okända förändringar i de politiska förhållandena staterna emellan. Detta är uppenbarligen ingen meningslös tankeoperation. Även om de utrikespolitiska osäkerhetsfaktorerna dominera scenen i Europa och deras framtida gestaltning i sista hand kan väntas bestämma även de nordiska ländernas öde, blir den internationella ekonomiska utvecklingen under given politisk konstellation i hög grad bestämmande för de ekonomiska betingelserna i våra länder. Låt mig dra en kanske något halsbrytande parallell. Ombord på ett skepp i svår storm på havet bör man göra och gör man upp planer för landstigningen vid destinationshamnen och den fortsatta resan, även om det kan ifrågasättas, om vid yt-

terligare väderleksförsämring fartyget måste vända, söka nödhamn eller t. o. m. lida skeppsbrott. På samma sätt är vi intresserade att veta om vi gå mot inflation eller deflation, om handelsförbindelserna skall tvingas in i bilaterala fåror och avgränsas i ekonomiska block eller nå multilateral frihet, om en högkonjunktur skall följas av en ny svår världsdepression. Och detta vårt intresse gäller även om vi vet att politiska omkastningar *kan* komma att göra varje analys av de ekonomiska utvecklingsmöjligheterna intresselös.

Så vit jag förstår, är det fyra huvudproblem i den internationella ekonomiska utvecklingen, som särskilt intressera oss, därför att de bli i hög grad bestämmande för konjunkturutvecklingen i de nordiska länderna, och som dessutom kunna i någon mån analyseras. (Det senare tillägget göres därför att det finns problem av stor ekonomisk betydelse för oss, som knappast kunna göras till föremål för ekonomisk analys, t. ex. hur och i vilken utsträckning Sovjetunionen kommer att delta i den internationella arbetsfördelningen). Det omedelbara problemet gäller *utsikterna för råvaru- och bränsleförsörjningen under den närmaste framtiden*. Farhågor för en försörjnings- och arbetslöshetskris under vintern finnas i många länder. I nära samband härmed står tendenserna i den internationella *pris- och lönutvecklingen* — inflationsproblemet kommer man inte ifrån. Ett tredje huvudproblem med syftning på längre sikt gäller *den internationella handelns inriktning och gestaltning*. Och härvid synes sättet för lösningen av Englands akuta betalningsbalansproblem bli avgörande för den väg, man slår in på. Slutligen ha vi den stora frågan om det privatkapitalistiska systemet — eller vad som återstår därav i olika länder — kan klara *syssetsättnings- och expansionsproblemet* under påfrestningarna *efter* den närmaste efterkrigstidens sannolika högkonjunktur eller om vi ha att vänta en ny världsdepression eller en ny stagnationsperiod av samma typ som i England och U. S. A. under 20- resp. 30-talet.

Redan en diskussion av dessa fyra huvudproblem borde vara nog att fylla en föredragsserie under en termin. Det skall vara en ekonom till att i lättsinnigt övermod åtaga sig att klara en sådan uppgift i en timmas föredrag! Men hans självbevarelseinstinkt säger honom kanske att han vid en utdragen föreläsningsserie riskerar att ständigt desavoueras av den faktiska utvecklingen. Det är klart, att jag endast kan komma med synpunkter på dessa problem utan några som helst anspråk på fullständighet. Dessa

synpunkter måste, så vitt jag förstår, även innefatta utblickar på den ekonomiska politiken. Konjunkturutvecklingen får ju inte gå av sig själv — inte ens i U. S. A. — utan olika slag av ingripanden måste ständigt tas med i räkningen. Härvid ämnar jag ibland söka anknytning till den ekonomiska politikens uppläggning i Sverige. De danska problemen behärskar jag tyvärr inte. Men jag vågar förmoda, att det bör vara av intresse att inför den kaotiska omvärld, som ju i alla fall är gemensam för danskar och svenskar, höra något om den svenska orienteringen.

De två första huvudproblemen hänga intimt samman och kunna lämpligen diskuteras i ett sammanhang. Den knappa försörjningen på viktiga punkter innebär en ständig inflationsfara — parallellt med utvecklingen efter förra världskrigets slut har ofta dragits. Se vi på *försörjningsläget* i världen i stort, finner vi oerhörda ojämnheter och olikheter både emellan olika länder och olika varor. Det finns å ena sidan områden med akut varuöverskott eller med utsikter till snabb förbättring under den närmaste framtiden och å andra sidan trånga sektioner där en omedelbar förbättring inte kan väntas. Jag kan givetvis inte gå in på någon detaljerad bild utan skall endast illustrera läget med några exempel. Ett överskott har omedelbart efter krigets slut uppstått på en rad metaller (aluminium, koppar, nickel, zink) samt på ull och bomull och möjligen vete. Vi ha inom en nära framtid att vänta en väsentlig förbättring i tillgången på bensin, olja och gummi samt på fartyg. Det bör observeras, att det förbättrade tonnage-läget kan och bör medföra en ökad knapphet inom områden, där för närvarande en tillfälligt riklig tillgång råder just till följd av bristen på transportmedel.

Så finns det stora bristområden, som synas bli bestående under en längre tid — ett eller annat år. Hit hör matfett och kött och fläsk, — en följd av minskningen i kreatursstammarna och bristen på fodermedel — timmer, pappersmassa och papper — de svenska huvudexportartiklarna — läder och hudar samt framför allt stenkol och koks. Bränslebristen ser ju ut att bli en trång sektion för en lång tid framåt och måste sekundärt framkalla brist på en rad andra varor, inte minst byggnadsråvaror, såsom järn och cement. Även i fråga om arbetskraften överväger knapphetstillståndet. Det tar avsevärd tid innan demobiliseringen får effekt, och arbetskraften tränats upp och återförts till den civila produktionen. Härigenom fortbestår svår knapphet på områden — t. ex. i fråga om bomulls- och ylleveror — fast råvarutillgången i och för sig är god.

Det är utan tvivel så, att knapphetssituationer helt dominera bilden. Överflödsområdena äro tills vidare undantag. Och detta läge kan utan tvivel väntas bestå under en rätt betydande övergångstid. Världen står inför enorma återuppbyggnadsproblem, krav på stöd och hjälp åt av kriget härjade länder, väldiga investeringsbehov i den civila produktionen och handeln och stort ackumulerat behov hos konsumenterna i fråga om kläder, inventarier och alla slags husgeråd. I den utsträckning denna väldiga potentiella efterfrågan kan klädas i effektiv monetär dräkt måste pressen på förefintliga resurser i allmänhet bli av samma art och minst samma styrka som under krigstiden. De monetära resurserna ge nog överallt tillräckligt underlag för en mer än tillräckligt stor effektiv efterfrågan.

Jag har gett en mycket generell karakteristik av övergångstidens allmänna konjunkturförhållanden. Utvecklingen kommer givetvis att skifta starkt från land till land. Men en *inflationstendens* blir utan tvivel ett gemensamt drag. Samtidigt kunna — paradoxalt nog — besvärliga *arbetslöshetsproblem* uppstå, som dock väl komma att bli relativt snabbt övergående fenomen. Arbetslöshet kan under övergångstiden uppstå av två huvudledning. Det kan uppstå friktionsarbetslöshet vid den väldiga omställningen av näringslivet från krigs- till fredsproduktion, som nu försiggår i de förut krigförande länderna. Vidare kan rådande brist på viktiga råvaror och bränslen bilda »bottle-necks« inom stora produktionsområden med arbetslöshet som följd.

Det första slaget av arbetslöshet håller ju på att bli särskilt framträdande i Amerika. Det har sagts, att i U. S. A. har man med en gång *hoppat* i fredskonjunkturen, medan man i England försiktigt *kryper* ner i det kalla vattnet. Amerikanerna har efter Japans kapitulation skurit ned krigsproduktionen drastiskt — med över 90 % i ett flertal branscher — och därigenom nära nog över en natt friställt 2 miljoner arbetare. Samtidigt återkommer ett progressivt växande antal krigsveteraner. Det kommer att ta tid, innan produktionen omriktats och omställts till fredsändamål, så att den växande arbetslösheten skall kunna absorberas. Hastigheten i omställningsprocessen blir givetvis starkt varierande inom olika branscher. Inom bilindustrien t. ex. beräknas ersättandet av maskiner använda för krigsproduktion med maskiner för den civila tillverkningen ta 4—6 månader. Men den behövliga tillgången på arbetskraft och material erforderlig för uppnående av 50 % kapacitetsutnyttjande tar minst 8 månader att organisera.

och det beräknas ta så mycket som 15 månader, innan bilindustrin är i full gång. Men sedan kan industrien hålla på och spotta fram 6—8 miljoner bilar per år i 4—5 år bara för att täcka den under kriget ackumulerade efterfrågan. Direktören för »War Mobilization and Reconversion« har beräknat den totala omställningsperioden till minst 12—18 månader, vilken tid det alltså skulle dröja, innan produktionen överlag hinner expandera så mycket, att någonlunda full sysselsättning nås. Innan dess beräknas arbetslösheten växa för att enligt en pessimistisk prognos nå ett maximum på våren 1946 med 8—10 miljoner arbetslösa.

Det bör observeras, att det inte är frågan om någon depression i egentlig mening. Efterfrågan och köpkraft är mer än tillräckliga hela tiden. Någon kumulativ depressionsspiral nedåt av samma slag som efter 1929 behöver knappast befaras. Man står inför en fysisk omställningsprocess av samma slag som efter förra världskriget, och som även då ledde till en konjunkturedgång, som sträckte sig fram till mitten av 1919. Denna gång är dock omställningsprocessen av ojämförligt mycket större dimensioner.

Denna typ av konjunkturförsämring, som håller på att utveckla sig i U. S. A., skiljer sig egentligen inte mycket från den typ av arbetslöshet, som hotar att uppstå i många andra länder, inte minst hos oss till följd av brist på vissa råvaror och framför allt bränslen. Det fattas inte efterfrågan och köpkraft, men den fulla produktionen och sysselsättningen måste invänta omställningen inom andra länder. Dilemmat i ett land som Sverige t. ex. ligger i att det inte lönar sig att ta upp ny eller utvidga gammal ersättningsproduktion för utebliven import, när man vet, att tillgången inom en nära framtid med all sannolikhet snabbt måste förbättras. Man står ju i alla fall inte inför krig och avspärning med obekant utsträckning. Men denna övergångstid kan bli svår. Sveriges näringsliv är ytterst känsligt för den hotande kol- och koksbristen. Byggnadsverksamhetens och även skogindustriernas läge kan med nuvarande utsikter bli mycket bekymmersamt fram på våren.

Bekymren ökas genom att man överallt samtidigt har att bekämpa en stark *inflationstendens*. Jag skall nämna några ord härom. Här finns alla grader. I Kina har indextalet nått 190.000. I Tyskland har marken till stor del förlorat sitt värde som betalningsmedel. I Grekland, Finland och Frankrike är inflationsprocessen i gång. I ett antal andra länder håller en mer eller mindre fast priskontroll visserligen tillbaka köpkraftstrycket. Men

även där man klarat påfrestningarna under krigsperioden på ett tillfredsställande sätt, kan övergångsperioden vålla nya och t. o. m. större svårigheter än krigsperioden. Sett med utgångspunkt från förhållandena i Sverige — och de äro väl i stort sett av samma slag i andra länder — ökas svårigheterna i prispolitiken av tre orsaker: kaotisk utrikeshandel, starkt lönetryck och allmänt svagare underlag för priskontrollen.

Under förra kriget blev exporten stora inkörporten till den inflationsartade prisstegringen. År 1944 hade Sverige ett *importöverskott* på omkring 800 miljoner kronor. Nu är läget helt omkastat. Bara under de tre månaderne juni—september i år har *exportöverskottet* uppgått till 550 miljoner kronor! Denna omkastning i läget, som tenderar att på en gång medföra ökade inkomster och minskad varutillgång inom landet, måste uppenbarligen betyda ökade påfrestningar för prispolitiken.

För dagen finns det ingen världsmarknad i egentlig mening. Samma vara kostar olika mycket i olika länder. Någon utjämning har svårt att komma till stånd under rådande förhållanden, och man får ta varan, där den överhuvudtaget är åtkomlig ganska oberoende av priset. Flertalet viktiga länder går visserligen in för att bibehålla priskontroll så länge inflationsfaran består, vilket ju är en väsentlig skillnad mot utvecklingen efter förra världskriget, då priskontrollen nästan med en gång kastades överbord med kända konsekvenser. Men månheten om det interna prisläget synes vara parat med ganska stor hänsynslöshet, vad beträffar priserna på export. Här finnes föga av internationellt samarbete och knapphetssituationerna utnyttjas gärna, vilket givetvis har besvärliga återverkningar. Det finns nog få motsvarigheter till den blygsamma återhållsamhet, som Sveriges försäljning av de knappa trävarorna på England utgör ett lysande exempel på. De svenska trävarorna säljas väsentligt under den kanadensiska och ryska prisnivån, och eftersom ändå exportpriserna kommit att ligga över det inhemska prisläget i Sverige, upptages en exportavgift, som tillföres statskassan! Vi äro nämligen ytterst ängsliga för varje prisrörelse på skogsprodukternas område; en prisstegring på trävaror eller pappersmassa medför lönestegringar och höjda priser på skogsavverkningsrätter, timmer och ved och har sålunda återverkningar på hela näringslivets kostnadsstruktur.

Lönetrycket har ökat i alla länder. Ett ackumulerat missnöje har fått fritt utlopp, när den sammanhållande moraliska kraft,

som den gemensamma krigsfaran inneburit, släppt. En intressant iakttagelse är, att lönetrycket ökar, när försörjningsläget börjar förbättras. Vid hård ransonering har man kanske inte någon påtaglig nytta av en lönehöjning. Men de lägre betalda grupperna känner sig ännu fattigare än vanligt, när ransonerna öka, och eventuellt dyra importvaror åter börja visa sig. Man kan nog i någon liten mån förklara den svåra verkstadstrejken i Sverige genom den stora — som det visade sig alltför stora — ökning av kött- och fläskransonerna, som ägde rum under 1944. Stora grupper hade inte råd att fullt utnyttja ransonerna, vilket under kriget hade blivit både en vana och en rättighet.

I de förut krigförande länderna motiveras de stora lönehöjningskraven av det stora bortfallet av övertidsförtjänster och inkomstminskning till följd av överflyttning från de högt betalade krigsindustrierna till relativt lågavlönade arbeten inom civila tillverkningsgrenar. Man önskar vid kortare arbetstid bibehålla årsförtjänsten och i U. S. A. uppstå därmed krav på lönehöjning med upp till 30—40 %. Man har även på officiellt håll i U. S. A. gett yrkandet på allmän lönehöjning en konjunkturteoretisk motivering. Department of Commerce har beräknat, att överflyttning av arbetskraft från högre till lägre betalade industrier samt bortfall av lång arbetstid och övertid tillsammans kan medföra en total inkomstminskning med $\frac{1}{4}$ av totala lönesumman eller inte mindre än 20 miljarder \$. En deflationstendens kunde uppstå, som i så fall bör kunna kompenseras genom en ökning av lönerna. För min del tror jag inte så mycket på detta resonemang. Köpkraften är nog mer än tillräckligt stor ändå — inte minst tack vare den väldiga anhopning av likvida medel och sparmedel, som ägt rum under krigstiden, vartill kommer relativt rikliga bonusbetalningar till veteraner och arbetslöshetsunderstöd. Den officiella avsikten är, att lönestegringen skall beredas rum inom existerande priser. På längre sikt — 3—4 år — bör detta kanske vara möjligt även vid en lönestegring på 30 % med hänsyn till de väldiga möjligheter till produktivitetsstegring, som ackumulerats inom amerikansk industri under kriget. Några år efter förra världskrigets slut steg produktionen per arbetstimma språngvis med mycket stora belopp, vilket möjliggjorde ett starkt prisfall med i huvudsak bibehållen eller relativt liten sänkning i lönenivån. Men på kort sikt — och det är ju det frågan gäller — äro möjligheterna mindre — och arbetskonflikter uppstå. Strejkrörelserna i U. S. A. och England innebära ett allvarligt hot för om-

ställningsprocessens snabba och friktionsfria genomförande och än mer för försörjningen i Europas nödlidande länder.

Det är väl mycket möjligt och enligt min ringa mening även sannolikt, att man trots svårigheterna lyckas hindra en allmän stark prisstegringsprocess under övergångstiden. Erfarenheterna från inflationskonjunkturen efter förra världskriget ha satt djupa spår i sinnena, och man är överallt fullt medveten om farorna — till stor skillnad mot förra gången. Men frestelsen kan i en del fall bli stor att lösa de svåra motsättningarna mellan arbetare och arbetsgivare på minsta motståndets väg, som för stunden alltid är en prisstegring till kompensation för en löneförhöjning. Kommer processen väl i gång, blir den svår att hejda — åtminstone i ett land som Amerika.

Man måste dessutom räkna med, att priskontrollmyndigheternas grepp om prisbildningen successivt försvagas. Tålamodet med ingrepp och förbud försvinner och moralen luckras upp alltmer, ju längre man kommer från krigsperioden. Även i ett relativt så pass genomorganiserat land som Sverige märker vi i dag mycket klara symptom på en sådan uppluckring. Priskontrollsvårigheterna äro på sätt och vis större än någonsin under själva krigsperioden, medan förmågan att kontrollera och behålla greppet ser ut att bli sämre än tidigare. Min slutsats är därför, att prisutvecklingen överallt i hög grad befinner sig »*in a state of flux*«. Härav borde följa, att tidpunkten inte är inne för en så pass fast fixering av valutakurserna, som förutsätts i Bretton Woodsplanerna.

Längden av den övergångstid, jag här talar om, under vilken omställningen från krigs- till fredsproduktion i huvudsak sker, blir givetvis i hög grad beroende på hur *den internationella handeln* utvecklar sig. Takten i omställningsprocessen mot normal inriktning i produktionen kan väntas bli starkt varierande för olika länder. För en utjämning av ojämnheter i knapphets- och kostnadslägen, vilken bör verka påskyndande på omställningsprocessen, kommer utrikeshandels omfattning och gestaltning att bli av stor betydelse. För en bedömning av utvecklingsalternativen i detta hänseende måste *England*, som bekant, ges en strategisk position. Före kriget hade England en nyckelposition i den internationella handels invecklade nätverk. Detta gällde icke minst i förhållande till de nordiska länderna. Danmarks och Sveriges stora exportöverskott på England, som möjliggjorde finansierandet av våra länders stora importöverskott från Tyskland och

Amerika, utgjorde ett led i en slinga av betalningsströmmar mellan Europa, U. S. A. och kolonialländerna med England i centrum.

Detta system av multilateral handel, där exportöverskott i handeln med ett land möjliggjorde överskottsimport från ett annat, byggde i mycket hög grad på jämvikten i Englands betalningsbalans. På den punkten hotar det gamla systemet att brista. Vi vet ju, att England från att ända sedan drottning Elizabeths tid ha varit ett borgenärsland, nu blivit ett gäldenärsland. Under kriget beräknas England ha förbrukat hälften av sina utländska fordringar och investeringar, som före kriget uppgick till omkring 4 miljarder £, och dessutom skaffat sig en kortfristig skuld till Indien, Egypten m. fl. länder på bortåt 3,5 miljarder £. Före kriget täckte Englands inkomster från utlandsinvesteringarna omkring hälften av det stora löpande importöverskottet. Därtill kommer, att reduktionen i Englands handelsflotta, som dessutom skall konkurrera med ett jättelikt amerikanskt tonnage, betyder minskad täckning från denna post.

Englands prekära situation blev akut när lend-lease leveranserna plötsligt upphörde i slutet av augusti. Englands löpande importbehov äro f. n. övernormalt stora, samtidigt som en stegring av exporten endast kan komma till stånd så småningom. Samtidigt vill England inte försämra sin ställning på längre sikt genom upptagandet av ett stort dollar-lån — man talar ju om ett omedelbart lånebehov på 4—5 miljarder \$. Englands illikvida läge hotar nu att tvinga in handeln i bilaterala fåror. Bristen på \$ nödgar England att söka utjämna betalningsbalansen med varje land för sig eller med grupper av länder. Risken är stor för att om utvecklingen en gång på allvar slår in på denna linje, blir det svårt att bryta upp systemet och skapa en friare handel.

För de nordiska länderna skulle en sådan utveckling vara mycket ofördelaktig. Både Danmark och Sverige har en starkt utvecklad multilateral handel, i vilken summan av samtliga import- och exportöverskotten på olika länder representerar en betydande del av utrikeshandelns hela värde; för Sverige uppgick denna andel före kriget till ungefär $\frac{1}{4}$. En ökad bilateral utjämning måste dels betyda minskad total omfattning i utrikeshandeln, dels måste ofördelaktigare utbytesförhållanden uppstå, om vi tvingas köpa i vissa länder, dit exporten går, och inte har frihet att köpa, där det är billigast. Dessutom har de små länderna ofta svårt att göra sina intressen gällande vid bilaterala förhandlingar; de kunna då lättare pressas till oförmånliga uppgörelser med

mäktigare partners, än när en anonym världsmarknad står som alternativ. Vår strävan måste därför bli att nå fram till friast möjliga handelssystem med ett minimum av blockbildningar och bilaterala överenskommelser. Tyvärr få vi väl dock inte mycket att säga till om i de uppgörelser, som nu förestå.

Den internationella handels öde vilar väl för dagen närmast i U. S. A.:s händer. Underhandlingar pågå som bekant f. n. i Washington. Mycket har inte sluppit ut om vad som händer. Lord Keynes lär ha lagt fram ett överväldigande material, som belyser att England burit en relativt sett mycket större andel av totalkostnaderna för krigets vinnande än U. S. A. Man behöver helt visst inte mycket statistiskt material för att förstå detta. Englands levnadsstandard har under kriget pressats ned 20 % under förkrignivån, medan konsumtionsvolymen i U. S. A. snarast ökat trots de väldiga försvarsutgifterna. Englands export har under kriget sjunkit till en bråkdel av förkrignivån, medan U. S. A.:s ställning på exportmarknaderna stärkts ofantligt. U. S. A.:s produktionsutrustning även för täckande av fredsbehov har i olika avseenden byggts ut mycket starkt, medan detta endast i blygsam grad varit fallet i England. Och slutligen har U. S. A. i hög grad stärkt sin borgenärsställning, medan England förlorat sin. I båda länderna har ungefär hälften av den löpande bruttonationalinkomsten tagits i bruk för krigsföringen — men detta har i England medfört en mycket stor kapitalförtäring, som inte alls har någon motsvarighet i U. S. A. De olyckliga finansiella resultaten för Englands del bero sålunda egentligen på en godtycklig bokföring av de allierades totala gemensamma krigskostnader och för England ofördelaktiga finansieringsmetoder. Men en tröst är ju, att läget kunde ha blivit ännu svårare, om nämligen inte lend-lease systemet uppfunnits — en uppfinning, som kom till bl. a. mot bakgrunden av de dåliga erfarenheterna efter förra kriget av stora krigsskulder staterna emellan.

Förenta Staternas ställning är dock inte heller så enkel. En afärsmässig uppgörelse med ett stort dollarlån, som vore den ur amerikansk synpunkt rimliga lösningen, kan England av nämnda skäl knappast acceptera. Man vill från amerikansk sida dessutom gärna ställa villkor för en uppgörelse t. ex. i form av ett upphävande av det engelska imperiets preferenssystem, vilket England med sina sannolika framtidsperspektiv inte gärna kan acceptera. Stor generositet med ett bortskänkande av ett jättelikt dollarbelopp är ur inrikespolitiska synpunkter knappast möjlig. En

växande opinion i Amerika ser med misstänksamhet på Englands förehavanden och är mycket missnöjd med, att U. S. A. uppträder som hela världens jultomte. Man ser tidningsuttalanden i stilen, att »vi har ingen anledning att betala Englands socialiserings-experiment«.

Vi kan inte från vår dåliga utsiktspunkt bedöma utsikterna för en positiv uppgörelse i Washington, som blir av sådan beskaffenhet, att betingelser för en fri och multilateral utrikeshandel skapas. Vi få nöja oss med att uttala ett önskemål, att en uppgörelse av denna karaktär träffas. Härvid har jag tagit som givet, att vi både i Danmark och Sverige äro intresserade av en stor utrikeshandel med största möjliga multilaterala frihet. Men är det nu så säkert? Det är visserligen sant, att betingelsen för en snabb ökning i välståndet i våra små länder med liten hemmamarknad i hög grad bero på utrikeshandeln och dess expansion. Den ökning i Sveriges reala nationalinkomst med 40 % per 10-årsperiod, som ägde rum under mellankrigsperioden, skulle inte ha varit möjlig att uppnå, om utrikeshandeln varit av väsentligt mindre omfattning eller varit mer ensidigt inriktad. Av detta skäl äro vi angelägna att om möjligt knyta an till förkrigstidens utvecklingstendenser. Häremot skall emellertid vägas den *instabilitet i den ekonomiska utvecklingen*, som beroendet av en relativt stor utrikeshandel sannolikt betyder. Det är via utrikeshandeln, särskilt via exporten konjunktursvängningarna i utlandet överförts till det egna landets näringsliv. Vi »laver« inga egna konjunktursvängningar utan vi importerar dem — det gäller både för Danmark och Sverige, och ju större exportens andel är av nationalinkomsten desto starkare blir instabiliteten i det egna landets ekonomiska utveckling. Det är vidare klart, att ett komplicerat system av multilaterala betalningsströmmar — som i och för sig är eftersträvansvärt — är betydligt mer ömtåligt för stötar av olika slag än ett bilateralt uppbyggt system. En konjunkturedgång i ett land sprider sig vid det förra systemet lätt och kan snabbt medföra en allmän kontraktion i handeln mellan de olika länderna. Vid bilaterala överenskommelser och även vid bildandet av ekonomiska block mellan länderna blir det lättare att kontrollera och i tid förebygga sådana effekter. Man når med andra ord ökad stabilitet till priset av ett långsammare framåtskridande.

Det amerikanska näringslivets påfallande stora konjunkturskänslighet var före kriget den viktigaste orsaken till den internationella handelns instabilitet. En stark konjunkturedgång i

U. S. A. påverkar importen snabbt och med kraftigt utslag, var-efter de länder — framför allt råvaruländer — som fått sin export minskad till U. S. A. i sin tur tvingas skära ned importen o. s. v. Har man nu efter kriget att vänta samma risker för snabba konjunkturväxlingar i U. S. A.? *Den stora efterkrigsdepression*, man ofta talar om och förbereder sig emot, väntas ju åter komma från U. S. A. Jag är härmed tydligen inne på mitt fjärde och sista huvudproblem.

Jag kan givetvis här endast ge några synpunkter på detta jätteproblem, som i en aldrig sinande ström av böcker, uppsatser och pamfletter i flera år diskuterats av amerikanska och engelska ekonomer. Man är nog ense om att goda konjunkturer och full sysselsättning skall nås efter det övergångstidens omställningsprocess slutförts. Enligt en enquête utförd av Committee för Economic Development omfattande produktionsplanerna för ett stort antal industriföretag kommer den industriella produktionsvolymen att om 18 månader ligga mer än 40 % över 1939 års nivå. Tages hänsyn till ökad produktivitet och en erfarenhetsmässig proportion mellan industriell och övrig sysselsättning kommer kommittén till slutsatsen, att brist på arbetskraft framstår som sannolik för ifrågavarande period. Detta resultat är ju inte överraskande med hänsyn till de enorma eftersatta behov, som ackumulerats såväl hos konsumenterna som ifråga om bostäder och företagarnas investeringar. Krigsperioden har dessutom frambragt ny teknik och nya varor medförande nya behov i en delvis revolutionerande omfattning. Under denna vad amerikanerna kalla »catching-up-period» äro betingelserna sålunda mycket goda för högkonjunktur och full sysselsättning. Risk föreligger uppenbarligen för en kumulativt verkande pris- och lönestegringsprocess, som eventuellt kan få samma typ, som under åren 1919—1920 med inslag av spekulation i växande lager. I varje fall torde den amerikanska priskontrollen inte vara värst effektiv vid det laget — den har nog sopats överbord under övergångstiden.

Hur länge denna högkonjunktur — under »catching-up-perioden» — kan räcka, därom saknar jag all förmåga att profetera. Med hänsyn till långt större volym ackumulerade behov än efter förra kriget och sannolikt större vishet både från företagarnas och myndigheternas sida vid handhavandet av den ekonomiska politiken bör konjunkturen bli långvarigare och stabilare än förra gången. Men skulle konjunkturen under en stark prisstegring åter få en mer spekulativ karaktär kan en kris komma oväntat snabbt.

Till slut måste emellertid de under krigsperioden och övergångstiden ackumulerade, eftersatta behoven i huvudsak vara täckta och »catching-up-perioden« avslutad. Hur går det då? Konjunkturen måste från denna tid så att säga leva på den vid rådande inkomster framkommande löpande efterfrågan. Blir den totala efterfrågan *då* tillräcklig för att ge någorlunda full sysselsättning och bilda underlag för bibehållande av de goda konjunkturen? Måste inte det amerikanska näringslivet oundvikligen styra mot den stora efterkrigsdepressionen? Det är dess ödeläggande verkningar på den internationella handeln och på konjunkturen i våra länder, vi i sista hand befara. Ja, härom har det spekulerats mycket.

I princip är problemställningen i själva verket mycket enkel. Den totala produktionsformågan i U. S. A. beräknas med ledning av krigserfarenheterna vid full sysselsättning av produktionsfaktorerna bli mycket stor. Olika siffror ha nämnts, och jag tar en ur högen, som synes plausibel. Det gäller ju här endast att få en illustration till resonemanget. Omkring år 1950 skulle vid full sysselsättning bruttonationalinkomsten räknad i förkrigspriser nå omkring 170 miljarder \$, och den totala produktionsvolymen därmed ligga 70% över 1940 års nivå. Frågan är om tillräckligt stor effektiv efterfrågan framkommer för att ta hand om denna väldiga varuström. Blir efterfrågan för liten uppstå avsättningssvårigheter, prisfall och vinstminskning medförande nedgång i sysselsättning och inkomster. Vi skulle vara framme vid den stora depressionen. Konsumtionen skulle enligt utförda beräkningar behöva ligga 80% över den högsta nivån före kriget, om full sysselsättning skall hållas. Det är kanske inte så lätt att få människor att på *så kort tid*, som det här är fråga om, att ställa om sina vanor och höja sin standard så väsentligt. *Myrdal* har i sin bok »Varning för fredsoptimism« formulerat sitt tvivel på konsumenternas förmåga att *snabbt* öka sin konsumtion. De sakna enligt *Myrdal* »tillräckligt av intelligens, fantasi och kultur« för att hinna med en sådan »prestation«. Men härtill kommer, att även om denna väldiga efterfrågan på konsumtionsvaror verkligen skulle framkomma, måste mycket stora investeringsutgifter samtidigt företagas för att balansera det stora sparande, som vid gällande inkomstfördelning väntas uppstå vid den höga inkomstvolym, som svarar mot full sysselsättning 1950. Även om bostadsbyggandet tänkes undergå en mycket kraftig ökning — t. ex. en fördubbling av den högsta förkrignivån — måste investeringarna i den löpande

produktionen (framför allt industrien) för att den fulla sysselsättningen skall bestå bli så stora, att — enligt några låt vara ganska fantasifulla beräkningar — vid bibehållande av denna investeringsnivå produktionsförmågan fördubblas på 10 år. Enligt detta räknesätt måste förr eller senare en avsättningskris uppstå. Man löser sysselsättningsproblemet för stunden genom väldiga investeringar i produktionsapparaten — men den snabbt växande produktionsförmågan gör problemet ännu värre vid en senare tidpunkt och till slut måste krisen komma. Den kan också tillfälligt uppskjutas genom ett stort exportöverskott, som uppenbarligen kan vålla bekymmer inte minst för England.

Jag har framlagt dessa tankegångar för att illustrera det amerikanska dilemma. Den numeriska precision, som presterats, är nog inte mycket värd, men jag tror, att det ligger en hel del i resonemanget. Det löper parallellt med ganska allmänt accepterade konjunkturteorier. Man kan nog inte komma ifrån slutsatsen, att *stor risk* föreligger för att en ny svår efterkrigsdepression uppstår i U. S. A. efter en tid av goda konjunkturer. Men det är givetvis bara en risk, även om den kan teoretiskt motiveras och bekräftas av tidigare erfarenheter. Det *behöver* inte gå så. Det må vara, att konsumenterna sakna tillräcklig fantasi för att använda en stor ökning å sina inkomster och hitta på nya behov. Dock måste jag liksom en annan svensk ekonom säga, att det inte behövs något större mått varken av intelligens, fantasi eller kultur för att hitta på utvägen att ligga en timma längre i sängen på morgonen — d. v. s. förkorta arbetstiden. Men det är ju i minst lika hög grad företagarna, det hänger på, och de ha nog både fantasi och begåvning — kulturen kommer i andra rummet — för att locka och stimulera konsumenterna till nya utgifter. Som ekonom vill jag också i all blygsamhet göra det tillägget att det nog mest är vi själva — nationalekonomerna — som sakna fantasi för att bedöma framtidsmöjligheterna i fråga om nya varor och nya behov.

Men man kommer ändå inte ifrån påpekandet, att det finns en stor risk för att det går gale. Och medvetandet om denna risk bör och kommer utan tvivel att föranleda myndigheterna i U. S. A. att upplägga en förnuftig ekonomisk politik, som i möjlig mån motverkar uppkommande depressionstendenser. På detta område kommer man nog inte att styra så blint, som man gjorde under 20-talet — just i medvetandet om att den amerikanska ekonomien

inte är säker mot konjunkturväxlingar. Den gamla lättsinniga »prosperity for ever«-mentaliteten skall väl inte återuppstå.

Vilka bli nu slutsatserna av denna diskussion av konjunkturutsikterna beträffande våra egna länders ställning och den hos oss förda ekonomiska politiken? Några bestämda slutsatser om konjunkturutvecklingen har jag inte nått — det har väl ingen väntat — utan jag har fått nöja mig med att diskussionsvis peka på olika alternativ och risker för utvecklingen. Stor sannolikhet föreligger uppenbarligen för att vi — även bortsett från de politiska momenten — få en helt annan ekonomisk värld omkring oss än vi hade före kriget. En värld, som på ett bestående sätt organiseras i politiska och ekonomiska block, kan uppstå, där outhärlig utrikeshandel bedrivs i bilaterala fåror. Den världen kan bli nog så stabil och den fulla sysselsättningens problem bli relativt lättlösta. Jag vill erinra om att på många håll kan stabilitet och full sysselsättning till den grad dominera målsättningen, att utrikeshandelns omfattning och gestaltning blir en sekundär fråga. När detta åtminstone för dagen synes vara en ganska tongivande uppfattning i England — en uppfattning, som ju också som jag tidigare framhållit motiveras av Englands prekära betalningsbalansläge — blir det nog inte lätt att åstadkomma en värld med fritt handelsutbyte mellan länderna.

En chans finnes emellertid också för att ett friare, multilateralt inriktat handelssystem kommer till stånd. Många goda krafter arbeta i den riktningen — Bretton Woods-planerna för ordnandet av världens valutasystem är ju ett uttryck för detta strävande. Våldiga svårigheter stå emellertid i vägen för att det multilaterala systemet skall kunna arbeta på ett tillfredsställande sätt. Otvivelaktigt kommer ett sådant system att bli mindre stabilt, men i stället bli de ekonomiska möjligheterna särskilt för små länder att nå en snabb välståndsökning större. Enligt min mening bör vi i de nordiska länderna med våra svaga krafter sträva i denna riktning, alltså mot fri, multilateral handel. De ökade konjunkturriskerna få vi vara beredda att ta. Fluktuationer i utrikeshandeln bli oundvikliga. Om vi önska deltaga i en rationell internationell arbetsfördelning, få vi inte låta en tillfällig konjunkturbestämd arbetslöshet inom exportnäringarna motivera en omställning, som binder friställd arbetskraft i byggnadsverksamhet eller hemmanindustri. I så fall skulle vi ju inte snabbt kunna utnyttja en senare förbättring på exportmarknaderna utan för varje konjunkturför-sämring drivas vidare ett steg mot ökad autarki.

Däremot äro vi i Sverige givetvis beredda och inställda på att stoppa och hämma de *sekundära verkningarna* av exportens nedgång vid en internationell konjunkturförsämring. Ett mångsidigt program, innefattande färdigutarbetade planer på offentliga arbeten, konsumtionsstödjande åtgärder och utvidgad socialpolitik, skall ge möjligheter till smidig och anpassningsbar sysselsättningspolitik. Även om den svenska räntenivån redan pressats ned rätt långt, finns dock, som tur är, rätt mycket kvar över noll-läget, för att inte en ytterligare räntesänkning skall kunna bli ett gott medel att särskilt stödja bostadsbyggandet under en depression. Accepteras en linje med så stor och så fri utrikeshandel som möjligt, måste sålunda visst avkall göras på programmet om full sysselsättning. I Sverige har en stor och multilateral utrikeshandel inom alla läger uppfattats som nästan en livsbetingelse för vårt näringsliv, och målet för sysselsättningspolitiken har också i konsekvens härmed getts en blygsammare formulering. Vi tala sålunda endast om *hög och jämn*, inte om full sysselsättning.